

Whistleblowing

Ingvar Bratt, hjälte eller förrädare

Abstract

An employee that informs on illegal or unethical behavior in the workplace is what has been called a whistleblower. Employees that have become whistleblowers have often faced tragic consequences, like threats from the organization, unemployment, bankruptcy and divorce. The purpose of this paper is, on the basis of different ethical perspectives to describe the justification of the whistleblowing phenomenon and apply this to the Swedish whistleblower Ingvar Bratt who “blew the whistle” when he found out that Bofors AB, the company he worked for, were smuggling arms to the countries Dubai and Bahrein. The method that has been used in this paper is what Björn Badersten call a normative “givet att”- analysis. By using this method you can reach different conclusions about the same question depending on which preferences you use. In this paper the preferences on which I draw my conclusions about Ingvar Bratt are the three ethical perspectives consequentialism, deontological and virtue ethics.

Keywords: Whistleblowing, Konsekvensetik, Pliktetik, Dygdetik, Ingvar Bratt

Words: 9059

Innehållsförteckning

Abstract.....	2
1. Inledning.....	4
1.1 Syfte och problemformulering.....	5
1.2 Metod.....	5
1.3 Material.....	6
1.4 Avgränsningar	7
2. Whistleblowing.....	8
2.1 Whistleblowing och konsekvensialism	9
2.2 Whistleblowing och pliktetik.....	10
2.3 Whistleblowing och dygdetik.....	12
2.4 Sammanfattning av etiska perspektiv och whistleblowing.....	14
3. Ingvar Bratt och Boforsaffären.....	15
3.1 Bofors AB och försäljningen av Robot 70	15
3.2 Ingvar Bratt och smuggelaffärerna	16
4. Analys.....	21
4.1 Whistleblowing utifrån ett konsekvensetiskt perspektiv och Ingvar Bratt.....	21
4.2 Whistleblowing utifrån ett pliktetiskt perspektiv och Ingvar Bratt	23
4.3 Whistleblowing utifrån ett dygdetiskt perspektiv och Ingvar Bratt	24
5. Slutsatser.....	25
6. Referenslista	28
6.1 Tryckta källor:	28
6.2 Internetkällor:	29

1. Inledning

Det finns gott om etiska problem inom politikens område. Ett av dessa problem är om en anställd eller medlem av en organisation skall sätta lojaliteten mot organisationen i främsta rummet, eller om han skall visa allmänheten den största lojaliteten. Detta är ett typiskt exempel på hur en lojalitetskonflikt kan se ut och aktualiseras inom det fenomen som brukar kallas för *whistleblowing*.

En whistleblower är en anställd som upptäckt att den organisation han tillhör ägnar sig åt en verksamhet där moralen kan ifrågasättas och delar med sig av informationen till antingen en intern eller en extern aktör. Whistleblowing är inte alltid accepterat och den som visslar stämplas ofta som förrädare och slår sin framtida karriär i spillror. Detta väcker naturligtvis vissa frågor: När har en anställd rätt att dela med sig av information om en verksamhet som ur ett moraliskt perspektiv är förkastligt? Är det en skyldighet för en anställd att skydda allmänheten från att skadas av det företag man är anställd hos?

Ett företags handlande kan påverka oss alla genom tillexempel tillverkning av osäkra produkter, dålig skötsel av patienter, utsläpp av miljögifter mm. Vems ansvar är det att se till att allmänintresset inte skadas av företag eller organisationer som sätter förtjänst framför säkerhet och lagstiftning? Ligger ansvaret hos staten, regionen, organisationen eller de anställda?

Det finns olika idéer om ansvarutkrävning, Mats Sjölin, docent i statsvetenskap vid Lunds universitet, nämner i sin bok *politisk etik*, tre olika modeller för ansvarsutkrävning. Dessa tre modeller är; den *Hierarkiska modellen*, där ansvaret ligger på ledaren eller ledningen av en organisation, den *kollektiva modellen*, där ansvaret ligger hos alla inom organisationen samt *Personansvarighetsmodellen*, där ansvaret ligger på varje enskild individ som är involverad. Enligt Sjölin är personligt ansvar det enda rimliga vid ansvarutkrävning, vilket gör att whistleblowing är ett fenomen som seriöst måste diskuteras och ges utrymme i den politiska debatten (Sjölin, 2005; s58ff).

Det kanske mest kända fallet där en insider lämnat över information till en extern aktör i Sverige är Ingvar Bratts avslöjande av Bofors AB:s smuggelaffärer. Ingvar Bratt som arbetade som ingenjör på Bofors, upptäckte att företaget smugglade vapen till länder som det var enligt svensk lag förbjudet att handla med. Bratt gav denna information till svenska freds som gjorde en polisanmälan mot företaget.

Efter att Bratt blåst i visslan fick han utstå mängder av hot och trakasserier från f.d. arbetskamrater. Hoten riktades inte endast mot Ingvar själv, utan även mot hans fru och barn. Detta ledde till att han kände sig tvungen att flytta från sin hemstad Karlskoga och bosätta sig på hemlig ort.

1.1 Syfte och problemformulering

En whistleblower står inför en lojalitetskonflikt innan han valt att vissla. När visslaren väljer att sätta lojaliteten mot allmänheten före lojaliteten mot organisationen blir de ofta utsatta för olika slags hot och trakasserier. En handling kan bedömas på olika sätt, om en handling är god eller ond bedöms efter det etiska perspektiv man som person tillämpar.

Syftet med min undersökning är att utifrån olika etiska perspektiv beskriva hur man kan rättfärdiga fenomenet *whistleblowing*. Därefter kommer denna teoretiska beskrivning appliceras på Ingvar Bratt och hans avslöjande mot Bofors AB.

De frågeställningar som ligger till grund för min uppsats är:

1. Är Ingvar Bratt en whistleblower?
2. Med utgångspunkt i olika etiska perspektivs syn på en rättfärdig *whistleblowing*, kan Ingvar Bratts avslöjande av Bofors AB:s smuggelaffär rättfärdigas?

1.2 Metod

Jag kommer i uppsatsen tillämpa en vad Björn Badersten, fil.dr och lektor vid Lunds universitet, kallar *normativ givet att-analys*. Med ”givet att” menas att man drar slutsatser utifrån på förhand formulerade premisser. Genom att använda olika normativa premisser kan man dra olika slutsatser i en och samma fråga. T.ex. Givet att vi utgår ifrån ett visst etiskt perspektiv, kan vi då rättfärdiga *whistleblowing*? Givet vissa värden och principer kan man normativt bedöma ett visst konkret handlande. (Badersten, 2006; s44f).

Den normativa givet att-analysen jag kommer använda är av klar komparativ karaktär. Jag kommer att ställa ett antal normativa principer mot varandra och jämföra dessa med ett empiriskt fall.

De normativa principer som jag kommer utgå ifrån är:

1. Det Konsekvensetiska
2. Det Pliktetiska
3. Det Dygdetiska

Varför jag har valt att använda just dem här perspektiven beror på att dessa tre figurerar flitigast i den litteratur jag har tagit del av. Perspektiven är ganska lättförståliga, med undantag för det dygdetiska perspektivet och det är dessa tre

som man vid Lunds universitet valt att fokusera på i kursen politisk etik. Därför finner jag det lämpligt att använda dessa för min uppsats.

Dessa tre perspektiv har olika sätt att värdera en handling. Det pliktetiska perspektivet fokuserar på själva handlingen och ger ingen hänsyn till konsekvenser eller bakomliggande motiv. Detta perspektivet fokuserar enbart på en handlingens konsekvenser och det dygdetiska fokuserar på individen.

För att kunna besvara mina frågeställningar måste jag först förklara vad begreppet whistleblowing innebär. Den första frågeställningen (Är Ingvar Bratt en whistleblower?) besvaras genom att jämföra beskrivningen av whistleblowing med Ingvar Bratt. Därefter för att kunna besvara den andra frågan måste jag utifrån vart och ett av de tre valda etiska perspektiven redogöra för hur en rättfärdig whistleblowing genomförs, som sedan komparativt analyseras med Ingvar Bratts handlande i Boforsaffären.

1.3 Material

Utformandet av mitt sätt att bedriva normativ forskning på kommer från Björn Baderstens bok *Normativ metod, att studera det önskvärda* från 2006. Boken går igen olika typer av normativa metodiker och har ett stycke om den ”normativa givet att-analysen” som jag använder mig av i uppsatsen. Även de etiska perspektiv som jag använt finns med i boken. Badersten har även varit min handledare under perioden för uppsatsskrivningen, vilket gör att boken blir än mer relevant.

Min Teoridel som handlar om whistleblowing och dess rättfärdigande är hämtat från nästan uteslutande amerikansk och engelsk forskning. För detta har jag använt mig av både böcker och tidskrifter. Något jag har upptäckt under inläsningen är att böckerna har en tendens att förhärliga whistleblowing fenomenet, medan tidskrifterna är vinklade på precis motsatt håll. Detta kan bero på att många av författarna för tidskrifterna är eller var verksamma inom den privata sektorn och därmed kanske har en mer negativ syn på whistleblowing än forskarna.

För den empiriska delen där Ingvar Bratt och hans avslöjande av Bofors AB:s smuggelaffärer har bara böcker från tiden för avslöjandet använts. En av dessa böcker är skriven av Ingvar Bratt själv och heter *Mot rädslan* från 1988. Att hans bok är vinklad får man utgå ifrån, men den blir ändå ett ovärderligt material för min uppsats, eftersom jag måste få reda på vilka motiv och vilket resonemang han fört när han bestämde sig för att vissla. Jag är väl medveten att jag endast når som Lennart Lundquist, professor i statsvetenskap vid Lunds universitet, i sin bok *Det vetenskapliga studiet av politik* från 1993, beskriver som ett utsagoplan (Verkligheten som Ingvar Bratt själv beskriver den). Vad som egentligen föregått i Bratts huvud och hans faktiska motiv kan jag inte på något sätt få svar på, utan jag får nöja mig med hans egen utsago.

1.4 Avgränsningar

När det gäller valen av etiska perspektiv har jag som jag tidigare nämnt avgränsat mig till endast pliktetiken, konsekvensialismen och dygdetiken. Varför jag inte har valt att lägga fokus på något av de andra perspektiv som finns tillgängliga (Rättighetsetik, kontraktualism, omsorgsetik m.fl.) beror främst på svårighetsgraden för en värdefull analys av Ingvar Bratts fall blir för hög. De tre perspektiv som jag har valt är de tre som figurerar mest i den litteratur jag har tagit del av.

När det gäller whistleblowing har jag sållat bort allt som inte handlar om legitimitet, förutom vid förklaringen av begreppets innebörd. Med det menar jag att historia kring whistleblowing mer eller mindre lämnats ute. Till det som utelämnats finns de lagar som tillkommit för att skydda whistleblowers. Dessa lagar är utformade i USA och handlar mest om den ekonomiska kompensation som en whistleblower bör tilldelas om hans avslöjande ger en fällande dom åt det företag han avslöjat, och lagarna ställer inga som helst krav på hur en whistleblowing bör genomföras.

2. Whistleblowing

En anställd som upptäcker något brottsligt eller något annat moraliskt förkastligt inom den egna organisationen eller företaget står alltid inför en lojalitetskonflikt. Skall han visa lojalitet mot organisationen eller företaget eller borde han vara lojal mot sina egna moraliska preferenser och göra den moraliskt förkastliga handlingen till allmän kännedom? (Fleishman, 1981, s205ff). De flesta professionella yrkesmän kan skilja mellan rätt och fel och gott och ont. Om den moraliskt tveksamma handlingen upprepas, talar de flesta yrkesmän om detta för någon inom organisationen. Om den anställde väljer att rapportera händelsen till någon utomstående som t.ex. journalist eller annan organisation har han ”blåst i visslan” (Bucka och Kleiner, 2001, s50).

En whistleblower är en anställd eller annan person med kontraktsevenlig relation till en organisation som utan organisations godkännande förmedlar information som denne tror är bevis för att organisationen brutit mot någon lag eller regel, etisk kod, eller professionellt ställningstagande, eller information som bevisar korruption, missbruk av auktoritet, eller fara för allmänhetens eller anställdas hälsa och säkerhet (Vinten, 1994, s5/ Macey, 2007, s1903). Meningen med förmedlandet av information är att få uppmärksamhet från antingen allmänheten eller auktoriteter för att få stopp på olagligheterna samt att förhindra framtida uppträdande av samma slag (Mansbach, 2007, s124).

Valet att inte underordna sig kravet på lydnad sätter anställda i en sårbar situation. Även om det är inom den offentliga eller den privata sektorn så är situationen sådan att den anställde måste bemöta de som har makten att antingen belöna eller bestraffa dem. Vare sig de förväntar sig det eller inte så står en visslare inför en kamp med en osäker karriär och personliga faror. Både överordnade och arbetskamrater varnar att de kommer att få betala dyrt om de för informationen vidare. Ingen protest kan fortsätta att vara en enkel meningsskiljaktighet mellan anställd och arbetsgivare. Genom att göra motstånd mot företagets dåligt utformade policy menar visslarna att det är dem som är de sanna försvararna av företagets långsiktiga intressen. Visslarna menar att det enda sättet att stoppa oetiskt handlande är att moraliska individer protesterar inom organisationen, eller som sista utväg att meddela allmänheten om vad som föregår inom organisationen (Glazer, 1989, s96).

Det finns olika sätt att protestera, två av dessa typer är *intern och extern whistleblowing*. Med intern whistleblowing menas att man för att få en ändring vänder sig till dem som är direkt ansvariga och protesterar. Från en etisk synpunkt är detta det första alternativet när man vill få en ändring i en organisations verksamhet, eftersom man då ger de inblandade en chans att rätta till sitt misstag

utan att organisationen skadas. Om den interna protesten inte fungerar och alla andra vägar för att nå en förändring har prövats kan man göra en extern protest. Det innebär att man berättar för allmänheten vad organisationen gör och detta fenomen kallas extern whistleblowing. Vid speciella förhållanden är det ur etisk synpunkt tillåtet att direkt ta kontakt med externa aktörer (Sjölin, 2006, s90/Vinten, 1994, s5). Det finns olika sätt att genomföra en whistleblowing: Man kan avgå och därefter tala ut, stanna kvar och anonymt försöka avslöja vad som föregår inom organisationen, avgå och vara anonym, eller stanna kvar och offentligt tala ut (Vinten, 1994, s29).

För att bevisa vilka risker som kommer med att vissla genomförde Donald Soeken en undersökning på 87 amerikanska whistleblowers. Han kom fram till att den typiske visslaren var en man i 40 års ålder och hade fru och barn. Undersökningen visade att de allra flesta förlorade sitt arbete, 17 procent förlorade sitt hem, 15 procent skiljde sig och 10 procent försökte ta sitt liv (Vinten, 1994, s22).

2.1 Whistleblowing och konsekvensialism

Enligt denna normativa logik som kallas för konsekvensialism eller teleologisk etik, är en handling god om konsekvenserna är goda. Inga handlingar är i sig själva goda eller onda, utan handlingen värderas endast efter dess effekter. Det innebär att det kan vara rätt att mörda en person om effekterna av mordet ökar den totala nyttan i världen. Ändamålen helgar medlen, vilket innebär att man kan begå vilken handling som helst så länge det inte finns något annat handlingsalternativ som ger oss bättre konsekvenser (Badersten, 2006, s114).

Den kanske vanligaste konsekvensialistiska teorin är utilitarismen. Om man kort och koncist skall beskriva utilitarismen kan man göra det genom uttrycket ”största möjliga njutning för största möjliga antal”. En handling är god om effekten av den blir att den totala lyckan blir större än den skulle ha blivit om man handlat annorlunda. Genom att överväga olika handlingsalternativ kan man räkna ut vilket alternativ som genererar mest lycka. Det handlingsalternativ som leder till mest lycka är det alternativ som är det goda (Ahlenius, 2004, s18f). I ett företag skulle mutor kunna vara acceptabelt, så länge dessa mutor gynnar majoriteten av aktieägarna (Comer och Vega, 2006, s253).

Med hjälp av olika etiska perspektiv kan man rättfärdiga whistleblowing på olika sätt. Hur kan whistleblowing rättfärdigas enligt det konsekvensetiska perspektivet?

De flesta visslare ansluter till sina organisationer med stor entusiasm. De har oftast stort förtroende för sin överordnade eftersom att ett sådant förtroende är nödvändigt för att den sociala stämningen på arbetsplatsen skall vara acceptabel. När detta förtroende bryts står visslaren inför ett vägval. I ena riktningen ligger lydnad till överordnade och en möjlighet till befördring. I andra riktningen ligger

deras egna professionella och mänskliga värderingar och faran för vedergällning från mäktiga motståndare (Glazer, 1989, s76f).

Lojaliteten mot ett företag får och måste alltså ibland brytas om omständigheterna kräver det. De problem som visslaren för ut till allmänheten får inte vara av trivial art. Den moraliskt tvivelaktiga handlingen som ett företag utfört måste alltså vara av stor betydelse för att legitimera visslandet (Glazer, 1989, s46). Med att vissla följer stora risker, och det är ju ingen större idé att riskera allt om ingen kommer att bry sig (Borglund, 2006). I varje fall måste förtjänsterna med att vissla vägas mot de förväntade riskerna (Vinten, 1994, s29).

Den professionella yrkesetik som de flesta professionella yrkesmän besitter hjälper visslarna att förklara varför de visslat trots de risker som medföljer. Ett visslande kräver att man funderar på hur handlingen kommer påverka en själv, befolkningen och framtida generationer (Glazer, 1989, s72).

För kunna rättfärdiga ett fall av whistleblowing utifrån konsekvensetiken måste man ta hänsyn till följande faktorer:

- Visslaren skall använda sig av alla interna kanaler som finns tillgängliga för att försöka förändra det moraliskt förkastliga handlandet innan man för informationen vidare till externa aktörer. Under speciella omständigheter är det tillåtet att direkt ta kontakt med externa aktörer.
- Den moraliskt tvivelaktiga verksamheten som företaget ägnar sig åt bör inte vara av trivial art, eftersom det inte är värt att riskera allt om ingen bryr sig.
- De negativa effekter som uppstår utav visslingen får inte överstiga förtjänsterna.

2.2 Whistleblowing och pliktetik

The only thing necessary for evil to prevail is for good men to do nothing. (Glazer, 1989, s86)

Det kategoriska imperativet formulerades av Immanuel Kant och lyder följande:

Handla endast efter den maxim genom vilken du tillika kan vilja att den bleve allmän lag (Badersten, 2006, s109)

Imperativet är enligt Badersten en ”regelskapande regel” som skapar ett antal plikter som vi aldrig får bryta, t.ex. döda och stjäla. Att det är kategoriskt innebär att det är tvingande för alla människor i alla sammanhang. Imperativet fungerar på så sätt att om man ljugar eller dödar för att få fram sin vilja så har också alla andra rätt till att ljuga och döda för att få fram sina viljor. Eftersom de flesta människor inte anser att det skall vara tillåtet att döda eller ljuga upphöjs det till en lag (Badersten, 2006, s109f).

Pliktetiken brukar även kallas den deontologiska etiken. Inom denna etiska logik är alla handlingar goda eller onda oavsett vad handlingen leder till. Att ljuga

är alltid fel, oavsett om lögnen leder till något gott och mord är alltid ont, även om det leder till att flera tusen människor undkommer döden. Inom deontologin står handlingen i centrum det som ligger bakom handlingen och vad den får för konsekvenser är ointressant, eftersom det finns på förhand formulerade regler/plikter som man måste följa (Badersten, 2006, s110).

Pliktetiken omfattar inte enbart skyldigheter utan även rättigheter. Om man bryter mot någon av de på förhand formulerade plikterna gör man intrång på någon annans rättigheter. På så sätt går rättigheter och skyldigheter hand i hand. FN:s deklaration om mänskliga rättigheter är skapad utifrån ett pliktetiskt resonemang för att värna om människors absoluta rättigheter, som t.ex. rätten till liv (Badersten, 2006, s110f).

Ett sätt att rättfärdiga whistleblowing är som vi tidigare gått igenom att tillämpa det konsekvensetiska perspektivet. Ett andra sätt att legitimera whistleblowing på är att se på fenomenet med pliktetiska glasögon.

En Whistleblower står inför en lojalitetskonflikt. Visslare brukar hävda att lojaliteten till allmänheten är större än lojaliteten till arbetskamrater och företag. När ett företag handlat på ett sätt som påverkar allmänheten negativt har det förrätt det förtroende som allmänheten har för företaget. När företaget väljer att prioritera vinster istället för säkerhet och moral är det en skyldighet att för en anställd att vissla. Ett vanligt förekommande argument för whistleblowing är att det är varje individuell medborgares och anställds skyldighet att bevaka allmänintresset, eftersom att man inte alltid kan lita på stora organisationer (Glazer, 1989, s45).

Professionella yrkesmän har under sin utbildningstid etablerat en särskild yrkesetik. Den allmänna uppfattningen inom de flesta yrkesgrupper är att man alltid skall sätta allmänhetens intressen framför förtjänst (Glazer, 1989, s68f).

För att legitimera ett visslande hänvisar ofta professionella yrkesmän till sin särskilda yrkesetik, eftersom den går före plikten att lyda. De tror och hävdar att de, och inte deras överordnade, besitter den expertis som behövs för att göra korrekta värderingar. Deras speciella utbildning tillåter dem att utmana de som står högre upp i hierarkin som missbrukat sin position. Tron på ansvar, solidaritet och expertis går före tron på byråkratisk indelning. Att vara tyst skulle innebära att visslarna är tvungna se sig själva som människor som inte är villiga att skydda andra människors säkerhet och välbefinnande (Glazer, 1989, s88).

När de blir tillsagda att underställa dessa värderingar för att möta kraven från ledningen, sätter många upp en ”etisk linje”, som man vägrar att överskrida. För dessa människor kan aldrig krav på ökad förtjänst för företaget eller en befordran få dem att kompromissa med sin egen övertygelse om vad som är rätt. Deras definition av professionellt uppförande är integrerat med hur en god människa handlar i en förtroendeposition. Ett förräderi mot dessa principer och värderingar skulle innebära att man förlorar sin identitet (Glazer, 1989, s70).

Många Whistleblowers har berättat att de ofta har fått ge vika för sina moraliska uppfattningar eftersom att opponering mot organisationen inte har varit välkommet. Detta beror mest på många företags starkt hierarkiska uppbyggnad och avsaknad av demokrati. Överordnade har ofta en tendens att uppfatta oenighet och motsträvighet som rebelliskt. Från visslarens perspektiv så står kraven på

lydnad i direkt konflikt med deras tro på självständiga beslut som grundats på deras speciella expertis och utbildning. När stora organisationer tar beslut som leder till osäkra produkter eller bedrägerier känner visslarna att dem har en skyldighet att göra motstånd. Denna skyldighet är för många det som får ”bägaren rinner över” och får dem att sätta sig emot organisationens oetiska handlande. Ibland sluter kolleger upp bakom visslaren, men ofta står han/hon alldeles ensam i sin kamp mot organisationen (Glazer, 1989, s71).

För kunna rättfärdiga ett fall av whistleblowing utifrån deontologin måste man ta hänsyn till följande faktorer:

- Visslaren skall handla i enlighet efter sin skyldighet att undvika och avslöja etiska brott.
- Visslaren skall använda sig av alla interna kanaler som finns tillgängliga för att försöka förändra det moraliskt förkastliga handlandet innan man för informationen vidare till externa aktörer. Under speciella omständigheter är det tillåtet att direkt ta kontakt med externa aktörer.

2.3 Whistleblowing och dygdetik

Vad som är moraliskt rätt kan inte avgöras genom att endast titta på handlingen eller de konsekvenser som handlingen leder till. Dygdetiken tittar istället på människan och de omständigheter som råder i varje enskilt fall (Badersten, 2006; 119, 121). Om en handling är god eller ond bestäms av vilken karaktär den person som utförde handlingen har. En allmän regel är att man skall handla i enlighet med en vad man tror och anser är rätt. Den rätta tanken är inget som är fastslaget, utan varje individ måste själv se efter vad som är lämpligt för varje enskilt tillfälle (Aristoteles; s51).

Dygdetiken som är starkt präglad av Aristoteles hävdar att det högsta goda är lyckan eller det goda livet. Ett lyckligt liv är ett liv som levs i enlighet med dygderna. Dygderna får vi genom att vanemässigt handla gott (Nordin, 1999; s27f). De fyra kardinaldygderna som varje människa bör besitta är: klokhets, mod, måttfullhet och rättrådighet (Badersten, 2006; 121).

[...] En dygd är ett stabilt karaktärsdrag som det är bra för en individ att ha och som avspeglar sig i individens tankesätt och handling (Ahlenius, 2004; s25)

Rosalind Hursthouse, professor vid University of Auckland, beskriver den dygdetiska etiken följande:

En handling är rätt om och endast om den är vad en dygdig agent skulle utföra under rådande omständigheter (Ahlenius, 2004; s212).

Vi har tidigare fört ett resonemang om hur whistleblowing kan rättfärdigas genom att tillämpa de två etiska perspektiven konsekvens- och pliktetik. Som ett tredje tillämpbart perspektiv för att legitimera whistleblowing kan man använda dygdetiken.

För att whistleblowing skall kunna anses som legitimt ur dygdetiska glasögon måste man som visslare kunna bevisa att handlingen inte är av personlig vinning. Om detta kan styrkas finns det en möjlighet att framställa visslaren som en människa med civilkurage som är villig att berätta om sin inblandning i en verksamhet där moralen kan ifrågasättas samtidigt som han/hon sätter sin egen karriär och privata liv på spel. Visslaren måste ta ansvar för de handlingar som han/hon utfört och inte lägga över skulden på arbetskamrater eller överordnade (Glazer, 1989; s45).

De företag som blir anklagade vid whistleblowing försöker ofta få diskussionen att fokusera på visslarens illojalitet istället för själva sakfrågan. Visslarens motiv och trovärdighet sätts på prov, eftersom att kritiker menar att man inte bara underminerar enskilda individer utan även gör sig skyldiga till förräderi mot organisationen (Glazer, 1989; s50).

Om det är känt att en whistleblower inte haft ett vänskapligt förhållande till sina arbetsgivare anses det av de allra flesta att visslingen är illegitim. Som bekant måste en whistleblower använda sig utav alla inre kanaler som finns tillgängliga, annars är visslingen illegitim, eftersom de annars skadar företaget utan att kunna visa att det var nödvändigt. Om man som whistleblower har försökt få till en ändring genom att direkt konfrontera de inblandade och misslyckats, har man sannolikt fått ett ovänskapligt förhållande till sina arbetsgivare, om man inte redan haft det, eftersom arbetsgivarna inte tillmötesgått ens begäran. Whistleblowing skulle enligt detta resonemang aldrig kunna rättfärdigas. Eftersom blandade motiv är vanligt är det nödvändigt att utreda varje enskilt fall för sig (Vinten, 1994; s13).

För kunna rättfärdiga ett fall av whistleblowing utifrån dygdetiken måste man ta hänsyn till följande faktorer:

- Motiven som ligger bakom visslandet skall utgå ifrån att förhindra att andra människor skadas i onödan och inte vara av personlig vinning, allt i enlighet med dygdena.
- Visslaren skall använda sig av alla interna kanaler som finns tillgängliga för att försöka förändra det moraliskt förkastliga handlandet innan man för informationen vidare till externa aktörer. Under speciella omständigheter är det tillåtet att direkt ta kontakt med externa aktörer.

2.4 Sammanfattning av etiska perspektiv och whistleblowing

För att sammanfatta de etiska perspektivens syn på en rättfärdig whistleblowing har jag konstruerat en figur. I första kolumnen från vänster framgår vilket etiskt perspektiv som behandlas i respektive rad. I den andra kolumnen förklaras innebörden av respektive perspektiv. Den tredje och sista kolumnen tar upp det som krävs för att en whistleblowing skall kunna rättfärdigas ur det perspektiv som behandlas.

Etiskt Perspektiv	Definition	Kriterier för rättfärdigande av whistleblowing
Konsekvensetik	En handling är god om effekten av den blir att den totala lyckan blir större än den skulle ha blivit om man handlat annorlunda. (Ahlenius, 2004, s18)	Den moraliskt tvivelaktiga verksamheten som företaget ägnar sig åt bör inte vara obetydlig, eftersom det inte är värt att riskera allt om ingen bryr sig.. Konsekvenserna av handlingen skall vara övervägande goda. Dessutom måste han ha utnyttjat inre kanaler innan han gör informationen allmän, så att inte organisationen skadas i onödan.
Pliktetik	En handling är god om den överensstämmer med de på förhand formulerade plikter eller skyldigheter som finns (Ahlenius, 2004; s8).	En whistleblower skall handla i enlighet med sin plikt och skyldighet att undvika och avslöja etiska brott. Han skall även utnyttja de inre kanaler som finns tillgängliga innan han tar kontakt med en extern aktör.
Dygdetik	”en handling är rätt om och endast om den är vad en dygdig agent skulle utföra under rådande omständigheter” (Ahlenius, 2004, s212).	Motiven som ligger bakom visslingen skall utgå ifrån att undvika att andra människor skadas i onödan och inte av personlig vinning. Precis som för de andra två perspektiven skall en whistleblower ha utnyttjat inre kanaler innan han visslar externt.

Figur 1. En presentation av konsekvensetiken, pliktetiken och dygdetiken och dess kriterier för ett rättfärdigt fall av whistleblowing.

3. Ingvar Bratt och Boforsaffären

3.1 Bofors AB och försäljningen av Robot 70

Bofors AB från Karlskoga stod under större delen av 70-talet ensamt för över 50 procent av den svenska vapenexporten. Bofors inflytande över Karlskoga var nästan total. Karlskoga hade i början av 70-talet knappt 40 000 invånare och av dessa var ca 9000 anställda i Bofors. Det innebar att en majoritet av familjerna i samhället var beroende av företaget för sin inkomst, och så hade det varit i flera generationer. Bofors med sin stora ekonomiska tyngd styrde allt ifrån bostadsbyggande till den lokala idrottsklubben (Andersson, 1988; s42ff).

1967 konstruerade Bofors en ny robot som fick namnet *Robot 70* och var världens första laserstyrda robot. Roboten fungerade på så sätt att när robotskytten fick ögonkontakt med det flygplan han ämnat träffa, skickade iväg en laserstråle som låstes på målet och fungerade som robotens ledstråle. Fördelen med denna teknik var att den var omöjligt att störa med tekniska hjälpmedel. För Bofors blev Robot 70 eller som den kallades på engelska *Rayrider* det stora tekniska klivet som skulle spridas över hela världen. Men roboten kostade drygt 200 miljoner mer att utveckla än vad Bofors förväntat sig, vilket innebar att den dåvarande nivån på exporten inte räckte för företaget skulle nå en vinst. (Andersson, 1988; s49f)

Bofors hade sedan slutet av 60-talet fått se sin inkomst minska med anledning av den svenska bantningen av försvaret. Blickarna vändes därför utomlands och målsättningen för Bofors var att sälja mellan 80 till 90 procent av produktionen utomlands. Genom detta skulle företaget kunna kompensera de gångna årens förluster (Andersson, 1988; s51f).

Vapenexport har sedan 1918 i Sverige varit förbjuden och endast regeringen kan ge dispens från detta förbud. 1971 den 22 oktober presenterade handelsminister Kjell-Olof Feldt en proposition angående vapenexporten för riksdagen. Feldt menade att all handel med krigsmateriell står i motsättning till Sveriges strävan efter fredliga lösningar på konflikter. Feldt hävdade att

Handel med rent defensiva vapen bör t ex i regel vara förenlig med de angivna målen. Vidare bör beaktas att olika stater i legitim strävan att bygga upp ett försvar kan vilja köpa krigsmateriel i en neutral och från politiska och militära blockbildningar fristående stat. En sådan försvarsuppbyggnad kan även bidra till att befästa dessa staters nationella oberoende. (Andersson, 1988; s30)

Dock fanns det tillfällen då man från svensk sida borde vägra stater att köpa svenska vapen. De skäl som Feldt gav skilde sig inte från de fyra punkter Tage Erlander satt upp 1956:

1. Stater som är invecklade i krig eller inbördeskrig
2. Stater som hotas av inre oroligheter eller krig
3. Nya stater där det är svårt att bedöma de inre och yttre förhållandena
4. Ett internationellt bindande vapenembargo, t ex från FN (Andersson, 1988; s27)

För att få denna dispens förklarade Bofors VD Claes-Ulrik Winberg att ett svenskt kontrakt med Saudi-Arabien, som för tiden kontrollerade världens största oljetillgångar, skulle kunna ge svensk försvarsindustri ca 10 miljarder och skapa 7000 nya arbetstillfällen under en period på fem år. Bofors menade att svensk vapenexport inte påverkade maktbalansen i världen utan istället hjälpte till stabilisera förhållandet i världen, eftersom ett starkt försvar är en förutsättning för fred. (Andersson, 1988; s53)

Problemet för Bofors var att regeringen totalförbjöd all vapenexport till hela Mellanöstern sedan sexdagarskriget 1969. Bofors satsade trots detta stora pengar på marknadsföring av Robot 70 i staterna kring persiska viken. Den 14 mars 1978 tecknade en liten stat öster om Saudi-Arabien vid namn Bahrein ett kontrakt med Bofors om att köpa 161 stycken Robot 70. Bofors hade tagit en stor risk eftersom man ännu inte fått exporttillstånd från regeringen. Regeringen visade tendenser på att ge tillstånd till vapenexport till åtminstone små länder kring persiska viken, när man lät officerare från Bahrein provskjuta Robot 70 på svensk mark (Andersson, 1988; s54-61). Men redan dagen efter att kontraktet med Bahrein skrivits under avtog regeringen Bofors begäran på vapenexport till landet (Westander, 1988; s44). Bofors var kontraktsevenligt uppbundet till Bahrein och med regeringens avslag riskerade hela satsningen på Mellanöstern haverera. Då beslöt sig Bofors för att tillsammans med den singaporienska staten bilda ett gemensamt bolag (AOS) som Bofors kunde använda som bas för försäljning av Robot 70 till länderna Bahrein och Dubai. Ett definitivt nej till vapenexport till alla länder kring persiska viken kom dock inte förrän kriget mellan Iran och Irak 1980 (Andersson, 1988; s54-61).

3.2 Ingvar Bratt och smuggelaffärerna

Ingvar Bratt, född 1942, var ingenjör på Bofors där han arbetat sedan 1969. Bratt hade arbetat med att utveckla ett luftvärnssystem som kallades *Robot-70* och blev sedan projektansvarig för ledningen av ett eldledningssystem vid namn *BOFI* (Westander, 1988; s7). Bratt säger att arbetet med vapensystemen var mycket noggrant och professionellt genomfört och Bratt var mycket stolt över sitt arbete. (Bratt, 1988; 21)

Under en period 1978 led Ingvar Bratt av psykiska problem och beskriver sitt problem följande:

Jag hade nått en punkt i där jag började ifrågasätta hela min tillvaro. En betydande del av livet låg bakom mig. Jag hade redan tidigare börjat förstå att de hägrande materiella målen inte var så eftersträvansvärda. Arbetet kändes inte så nytt och spännande längre och jag tvekade inför en möjlig karriär. Tanken på att som pensionär se tillbaka på ett helt liv som vapenkonstruktör skrämde mig. (Bratt, 1988; s28)

Bratt hade börjat ifrågasätta sitt levnadssätt och börjat grubbla på existentiella frågor som ”vad är meningen med livet?”. När han för att försöka sälja BOFI, reste till Indien, fick han se ett samhälle som han kallar ”motbjudande och människoovärdigt” (Bratt, 1988; s40). Det fattiga samhälle som fanns i Indien gjorde att Bratt började ifrågasätta om det var rätt att sälja de dyra kanonerna till ett land där invånarna inte ens har råd med ett drägligt liv (Bratt, 1988; s40). Bratt ställde sig frågan:

Är det våra vapen dessa människor vill ha och behöver? (Westander, 1988, s7)

Ingvar Bratt säger att det var efter tjänsteresan till Indien som han började ifrågasätta den ökande exporten till länder i tredje världen, men några sådana diskussioner vågade han inte ta upp inom företaget. Mentaliteten inom företaget var enligt honom att sälja så mycket som möjligt, eftersom varje tecknad order innebar trygghet för både företaget och de anställda. Bratt menar att det var denna mentalitet som gjorde att Bofors så småningom började tänja på reglerna för vapenexporten (Bratt, 1988; s50).

När Ingvar började arbeta på Bofors 1969 påstår han sig ha varit politiskt omedveten och hans intresse för politik och samhällsfrågor var ringa. 1982 gick han med i det nybildade Miljöpartiet och var senare med att grunda ett lokalt partikontor i Karlskoga (Bratt, 1988; s20). Miljöpartiets inställning till vapenexport är kompromisslöst, all vapenexport skall upphöra (mp.se). Bratts egen redogörelse av sin inställning till vapenexport lyder följande:

[...] kapprustning leder till sämre hälsovård, utbildning och bostäder, och framförallt till ökad svält för en stor del av mänskligheten. De flesta offren krävs inte i krigen utan indirekt genom detta rustningsvansinne. Varannan sekund dör ett barn av svält, undernäring eller sjukdom (Bratt, 1988; s56)

1983 blev Bratt uppringd av en reporter som jobbade för tv programmet Magasinet på TV2. Hon forskade i rykten om att Bofors sålt vapen till länder som det enligt svensk lag var förbjudet att sälja till. Det gällde Robot 70 och länderna Bahrein och Dubai. Bratt visste om att Robot 70 fanns i dessa länder och han höll just på att sälja en spaningsradar till Dubai men han visste inte att det var olagligt förens nu.

En eftermiddag smög sig Bratt in på ett arbetsrum där han fann en pärm märkt *Robot 70*. I denna pärm fanns bevis för att Bofors sålt vapen till Bahrein och Dubai via Singapore. Bratt som vid flera tillfällen varit med om att sälja vapen via Singapore förstod nu att Bofors använt Singapore som mellanhand för att kunna smuggla vapen till länder som inte var godkända av svenska regeringen. Bratt kopierade handlingarna som han senare skulle ge till organisationen *Svenska Freds*. (Bratt, 1988; s65f)

Innan Bratt gav uppgifterna till Svenska Freds hade han beslutat sig för att lämna Bofors. 19 augusti 1983 var sista dagen på jobbet då han tog avsked till sina arbetskamrater som han höll av och säger följande om:

”inget fredsenagemang i världen kan ta ifrån mig alla gemensamma upplevelser med kamraterna från Bofors” (Bratt, 1988; s70)

Hans chefer som han respekterade och hade ett bra förhållande till, ville att han skulle känna sig välkommen tillbaka till företaget där han arbetat i nästan 14 år och enligt honom själv gjort ett mycket bra jobb. Omtanken för hans gamla företag var starkt och han var rädd att en polisanmälan skulle skada Bofors och därmed kanske hela Karlskoga (Bratt, 1988; s70, 74f, 81).

När Bratt den 3 maj 1984 väl lämnat de uppgifter Svenska Freds behövde för att kunna polisanmäla Bofors, säger han att han var rädd för de konsekvenser som skulle kunna drabba honom om det kom ut att han var den som lämnat ut materialet till Svenska Freds. Oron för att förlora det nya lärararbetet som han börjat på, familjen och det sociala tryck de kunde ställas inför var bara några av de anledningar till att Bratt valde att vara anonym när polisanmälan genomfördes den 29 maj samma år. (Bratt, 1988; s81f/ Westander, 1988; s7, 13)

Bratt vågade vid detta tillfälle inte ens berätta sin roll i Bofors-affären för sina två döttrar som då var 15 och 17 år gamla. Risker för att de skulle berätta något för sina skolkamrater var för stor och han ville heller inte tvinga dem att ljuga. Enligt rykten som nått fram till Bratt hade Bofors anlitat SÄPO för att få fram vem den hemliga källan var, vilket gjorde att Bratts rädsla för att åka fast ökade ytterligare. Den 21 maj 1985, nästan ett år efter att Bratt lämnat uppgifterna om smuggelaffärerna till Svenska-Freds, valde han att träda fram i tidningar, radio och TV (Bratt, 1988; s87, 93ff, 102ff).

Lagbrottet från Bofors var enligt honom själv inte den största drivkraften bakom avslöjandet. Bratt tyckte helt enkelt att det var fel att sälja vapen till andra nationer. Han säger att den största anledningen till att han ställt upp som Svenska Freds källa var att han ville ge motståndarna till svensk vapenexport ett bra argument. En annan anledning är att det är vanliga människors plikt som medborgare att anmäla när brott begås. En polisanmälan var enligt honom enda sättet att få stop på olagligheterna. Bratt säger också att han tog beslutet att stå för sina åsikter och inte svika troheten till sig själv. Han fördömer inte alla som arbetar inom vapenindustrin, men han kände trots allt en avsmak mot dem som ”klamrar sig fast vid en verksamhet som inte gagnar livet” (Bratt, 1988; s171). Bratt säger dock att han inte vågat tro att hans avslöjande skulle ha någon effekt

på företaget och hans inställning redan från början var att misslyckas (Bratt, 1988; s88, 103, 172)

Efter att han framträtt som Svenska Freds källa blev hoten från allmänheten påtagliga. I brev och per telefon fick både han och hans familj utstå utfrysning och till och med dödshot förekom. Hoten kom främst från människor som arbetat på Bofors under en längre tidsperiod. Karlskogabornas kalla mottagande var inte det Bratt hade tänkt sig innan han påbörjat sin kamp mot Bofors. Han blev rädd för människors ilska och rädd för att bli påhoppad på stan eller vid sitt hem. Detta bidrog till att han började fundera på att lämna Karlskoga, vilket han också till slut gjorde när han upptäckte att Karlskogabornas förakt mot honom och hans familj inte avtog (Bratt, 1988; s116-121/ Svenska freds och skiljedomsföreningens hemsida).

Under sommaren hade Bofors inte fått tillstånd att sälja till Singapore och ytterligare några länder. Som en följd av dåliga orderingångar kom Bofors 9 oktober, 1985 med chockbeskedet att 700 anställda skulle permitteras. Men redan dagen efter Bofors uttalande gav regeringen återigen Bofors tillstånd till att sälja vapen till Singapore (Andersson, 1988; s311).

1986, den första april fick Bofors ett glädjebesked. Indien hade beställt fälthaubitsar för ett värde på drygt åtta miljarder kronor. Detta var den största exportorden någonsin i svensk historia. Ledningen för Bofors som Bratt arbetat emot under snart två års tid kallades i tidningar för *Bergslagens Frälsare* och chansen att nå någonstans med sitt avslöjande minskade enligt Bratt själv ganska kraftigt (Bratt, 1988; s141f). Bratt säger att han inte kan ”förstå att många karlskogabor *fortfarande* försvarar boforsledningen. Jag begriper inte att människor här inte ser sitt eget bästa.” (Bratt, 1988; s164)

När Ingvar Bratt av Anders Carlberg, koncernchef på Bofors, fick frågan om varför han inte tagit upp saken med sin närmsta chef eller företagsledningen innan han gick till polisen, säger han att det inte är mäskligt att som ensam gå emot ett så stort företag som Bofors i en så här viktig fråga. Anders Carlberg erkände senare att smugglingarna pågått en bit in på 1987 (Bratt, 1988; s167), åt detta säger Bratt följande:

Samme man menar på fullt allvar att jag under min boforstid skulle ha stegat upp till företagsledningen och krävt att smugglingarna upphörde. Bah! (Bratt, 1988; s167)

Rättegången mot Bofors tog hela fyra år och slutade med att de tre direktörerna Martin Ardbo, Hans Ekblom och Lennart Pålsson dömdes för varusmuggling. Dessutom tvingades Bofors verkställande direktör Claes-Ulrik Winberg som redan avgått att även lämna sin befattning som ordförande i Svenska Arbetsgivarföreningen (Sveriges televisions hemsida).

En annan konsekvens av Bratts avslöjande var att skyddet av företagshemligheter förstärktes genom den så kallade ”Brattlagen” eller ”Lex Bratt”. (Sveriges televisions hemsida) Lagen som har SFS numret 1990:409 säger att en anställd som utnyttjar eller röjer företagshemligheter i situationer där det finns skäligen misstankar om brott inte kan straffas, samtidigt som ett avslöjande av obehörig karaktär ses som en brottslig handling.(Svensk författningssamling)

Bratt fick mottaga Miljöpartiets fredspris för sitt engagemang och om detta skriver det dåvarande språkröret Birger Schlaug följande:

”Ett av mina största tillfällen som politiker var när jag som språkrör fick möjlighet att, under stående hyllning från en hel kongress, dela ut miljöpartiets fredspris till Ingvar Bratt” (Birger Schlags blogg).

4. Analys

Med hjälp av definitionen för vad en whistleblower är kan vi placera Ingvar Bratt antingen innanför eller utanför definitionens ramar. Som jag på sidan fem redogjort är en whistleblower en anställd eller annan person med kontraktsevenlig relation till en organisation som utan organisations godkännande förmedlar information som denne tror är bevis för att organisationen brutit mot någon lag eller regel, etisk kod, eller professionellt ställningstagande, eller information som bevisar korruption, missbruk av auktoritet, eller fara för allmänhetens eller anställdas hälsa och säkerhet. Målet med förmedlandet av informationen skall vara att man vill få den olagliga verksamheten att upphöra och förhindra att företaget ägnar sig åt samma eller liknande verksamheter i framtiden.

Ingvar Bratt hade under 14 arbetat för Bofors när han valde att föra ut informationen om smuggelaffärerna till allmänheten. Den information han förde ut var i allra högsta grad hemligstämplad och Bratt hade inte ens tillgång till informationen själv, utan var tvungen att smyga in på en kamrats arbetsrum och kopiera materialet. Bratt visste att materialet var bevis för att företaget ägnat sig åt en verksamhet som bröt mot svensk lag och hans mål var att få företaget att upphöra med smuglingen.

Det finns två typer av whistleblowing, nämligen intern och extern. Med intern whistleblowing menas att man vänder sig mot överordnade med sina klagomål och extern whistleblowing är när man vänder sig till en aktör som är oberoende av det företag man ämnar avslöja information om.

Bratt valde att vända sig åt en extern aktör istället för att först vända sig till någon inom företaget. Anledningen till detta var han inte kunde se några fördelar med att vända sig till någon överordnad inom organisationen.

4.1 Whistleblowing utifrån ett konsekvensetiskt perspektiv och Ingvar Bratt

För att ett fall av whistleblowing skall kunna rättfärdigas oavsett vilket etiskt perspektiv som gäller, finns det ett antal punkter som man måste leva upp till. När det gäller konsekvensetiken är det viktigt att det man tänker avslöja inte är av trivial art. För att det skall vara värt för en person att vissla måste det ju finnas människor som tycker det man har att förmedla är av värde. Ingvar Bratts avslöjande av Bofors smuggelaffärer uppmärksammades i många olika mediatyper, han framträdde bl.a. själv i Television, radio och i tidningar, vilket tyder på att Bratts avslöjande haft ett stort intresse från allmänheten.

Det viktigaste inom konsekvensetiken är att de positiva effekterna av en handling överträffar de negativa. Bland de negativa effekter som Ingvar Bratts avslöjande ledde till var framförallt den rädsla för att bli upptäckt han tvingades leva med. Han var så pass rädd för att bli påkommen att han inte ens vågade berätta för sina två döttrar om vad som hänt. När Bratt väl funnit det mod han behövde för att berätta att det var han som var den hemliga källan som försett Svenska-Freds med information, fick han utstå mängder av hot och trakasserier från människor med olika kopplingar till Bofors. Bemötandet från övriga Karlskoga var så pass kyligt mot honom och hans familj att de till slut kände sig tvungna att flytta från Karlskoga. En annan negativ konsekvens var att Bofors som en följd av en mindre försäljning kände sig tvungna att permittera ca 700 anställda. Detta genomfördes inte i praktiken då företaget fick en stor order från Indien som säkerställde åtta miljarder kronor åt företaget. Bratt säger själv att han haft ett mycket bra förhållande till sina överordnade och andra arbetskamrater under sin tid på Bofors. I och med framträdandet kan man anta att vänskapen mellan dessa människor och Ingvar Bratt fått sig en svår törn eller rent av upphört.

De positiva konsekvenserna från avslöjandet var bland annat att Ingvar Bratt inte längre behövde lida av samvetsqual för att han deltagit i en brottslig verksamhet. Den framförallt viktigaste av de positiva konsekvenserna för Bratt och samhället var att avslöjandet ledde till att de inblandade direktörerna blev dömda för varusmuggling. Målet med avslöjandet var för Bratt att få företaget att upphöra med vapensmugglingen, vilket man får anta att de gjorde i och med att koncernchefen på Bofors erkände att smugglingen hade pågått en bit på 1987. En annan positiv konsekvens var att Bratt fick Miljöpartiets fredspris. Denna utmärkelse, eller utmärkelser av andra slag kan fungera en injektion för anställda inom andra företag att rapportera om olagligheter som begås av mäktiga organisationer, vilket måste ses som positivt ur samhällets synpunkt.

För att det skall vara legitimt att förmedla information enligt whistleblowing modellen måste man först ha tagit upp saken med ledningen eller någon annan överordnad. Anledningen till att man måste göra så är att man skall ge dem som är ansvariga för verksamheten en chans att förändra sitt beteende så att inte företaget skadas i onödan. Det finns dock tillfällen då det kan vara acceptabelt att förbigå ledningen och direkt ta kontakt med externa aktörer som t.ex. media eller lämplig myndighet. Om man skall kunna rättfärdiga ett sådant handlande måste omständigheterna vara speciella.

Ingvar Bratt stegade aldrig upp till ledningen för Bofors med sin information, utan han tog kontakt med Svenska-Freds som senare gjorde en polisanmälan mot Bofors. Bratt menar att det inte är mäskligt att kräva av en ensam person att han skall konfrontera ledningen på ett så stort och mäktigt företag som Bofors och kräva att olagligheterna upphör. De omständigheter som kan ha påverkat Bratts beslut kan bland annat ha varit Bofors stora inflytande över det lokala samhället i Karlskoga med ca: 9000 anställda, vilket gjorde att majoriteten av Karlskogas familjer var beroende av Bofors för sin inkomst. Bofors var dessutom beroende av sin export för att verksamheten skulle vara lönsam. När Ingvar Bratt lämnade över informationen till Svenska-Freds valde han att vara anonym på grund av rädsla för

vedergällning från Bofors och andra karlskogabor som på ett eller annat sätt var beroende av Bofors för sin försörjning. Eftersom Bofors satt vapensmugglingen i system var Bratt ganska övertygad om att en polisanmälan var det enda sättet att få ett stop på smugglingen.

4.2 Whistleblowing utifrån ett pliktetiskt perspektiv och Ingvar Bratt

Enligt Pliktetiken (deontologi) skall man som människa handla utifrån principen att ens handling skall kunna upphöjas till allmän lag. När det gäller whistleblowing skall man framförallt agera utifrån sin plikt att undvika och avslöja brott.

Bofors försäljning av Robot 70 till länderna Bahrein och Dubai var enligt svensk lag förbjudet och måste ses som vapensmuggling. Bofors AB hade därmed prioriterat förtjänster före Sveriges lagar, vilket är moraliskt förkastligt. Plikten för en anställd att anmäla vid ett sådant här tillfälle är större än plikten att vara lojal mot företaget.

Ingvar Bratt, som redan innan han visste att Bofors smugglade vapen, ifrågasatte vapenexporten till länder i tredje världen på grund av kapprustningens indirekta påverkan på hälsovård och annan välfärd i dessa länder, såg Bofors smuggelaffärer som en bidragande orsak till den fattigdom människorna i dessa länder tvingades leva under. Bratt menar att det var hans plikt och skyldighet som medborgare att på ett eller annat sätt se till att smugglingen upphörde.

Inom pliktetiken kan en whistleblower hänvisa till sin särskilda yrkesetik om han upptäckt att något inom den egna verksamheten inte står rätt till. Den anställdes speciella expertis ger honom en möjlighet att hävda att han och inte ledningen vet vad som är rätt ur moralisk synpunkt. Att svika sina egna värderingar skulle innebära att man förlorar sin identitet.

Ingvar Bratt säger att en av anledningarna till att han lämnat ut informationen så att en polisanmälan kunde göras var att han ville stå upp för sina åsikter och inte svika troheten till sig själv.

Även inom pliktetiken måste man ha utnyttjat inre kanaler innan man väljer att kontakta externa aktörer. Precis som inom konsekvensetiken så kan man kontakta externa aktörer utan att först vända sig till överordnade om omständigheterna är sådana att det kan rättfärdigas.

4.3 Whistleblowing utifrån ett dygdetiskt perspektiv och Ingvar Bratt

För att man på ett enkelt sätt skall kunna rättfärdiga ett fall av whistleblowing måste man på något sätt kunna visa att handlingen inte är av personlig vinning. Om man nu kan visa att det inte finns några starka egenintressen från den som "blåst i visslan" kan man hänvisa till kardinaldygderna och framförallt till dygderna mod och rättrådighet.

Ingvar Bratt säger att han ville ge motståndarna till vapenexporten ett bra argument eftersom han ansåg att vapenexporten i allmänhet är moraliskt förkastligt samt att det var hans skyldighet att se till att smugglingen upphörde. Bratt gjorde alltså vad han ansåg var det rätta att göra i den situation han befann sig i.

En whistleblowers förhållande till sina överordnade kan spela in i whistleblowers bakomliggande motiv, åtminstone hävdar kritiker detta. Det är därför bra om den anställda haft ett någorlunda bra förhållande till sina chefer och inte tidigare varit i någon dispyt med företagsledningen.

Bratts förhållande till sina överordnade var enligt honom själv vänskapligt och fyllt av respekt och han hade mesta dels positiva erfarenheter från sin tid som ingenjör på företaget.

En av kardinaldygderna är som tidigare nämnt mod. En whistleblower sätter både sitt privata liv och sin karriär på spel när man avslöjar information om en större organisation. Bofors var som tidigare nämnt ett företag som hade stort inflytande över Karlskoga och stod ensamt för över majoriteten av den svenska vapenexporten. Bratt trodde trots den information han kommit över inte att bevisen skulle räcka för en fällande dom, men valde ändå att lämna över informationen till Svenska-Freds. Dock vågade inte Bratt träda fram i samband Svenska-Freds polisanmälan utan gjorde det ett år senare.

En whistleblower måste inom dygdetiken liksom inom de föregående etiska perspektiven utnyttja inre kanaler innan man vänder blickarna åt externa aktörer. Bratt gjorde som inte detta som diskuterats tidigare på grund av omständigheterna som rådde.

5. Slutsatser

Ingvar Bratts avslöjande av Bofors smuggelaffärer är enligt definitionen ett typexempel av ett fall av whistleblowing. Definitionen säger att en whistleblower är en person som på ett eller annat sätt förmedlar information om ett företags moraliskt förkastliga verksamhet. Personen skall dessutom vara kontraktsevenligt bunden till företaget. Ingvar Bratt uppfyller samtliga krav för modellen och svaret på min första frågeställning: *Är Ingvar Bratt en whistleblower?* Blir följaktligen kort och gott *JA*. Den form av whistleblowing Bratt använde sig av var en extern whistleblowing, eftersom han endast tog kontakt med en extern aktör.

Den andra frågeställningen för denna uppsats är: *Med utgångspunkt i olika etiska perspektivs syn på en rättfärdig whistleblowing, kan Ingvar Bratts avslöjande av Bofors AB:s smuggelaffärer rättfärdigas?*

För att Bratts avslöjande av Bofors smuggelaffärer skall kunna rättfärdigas utifrån ett konsekvensetiskt perspektiv krävs det att effekterna är övervägande positiva. De negativa konsekvenserna var framförallt att Bratts f.d. arbetskamrater som fortfarande var anställda hos Bofors, fick se att framtiden på företaget blev osäkrare p.g.a. företagets försämrade förtjänstmöjligheter. Detta ledde till att Bratt fick uppleva hot av många slag och gjorde till slut att han och hans familj flyttade från Karlskoga.

Den kanske viktigaste av de positiva konsekvenserna av Bratts avslöjande var att de som var direkt ansvariga för smugglingen dömdes. Det är av stor vikt för allmänheten att ett lands lagar följs och att inte företag eller andra organisationer prioriterar förtjänster före säkerhet och moral. Domen mot direktörerna blev för Bratt själv ett erkännande att det han avslöjat faktiskt hade effekter på Bofors. Koncernchefen på Bofors erkände att smugglingen hade fortsatt en bit in på 1987, men om inte smugglingen på ett eller annat sätt avslöjats så hade Bofors troligen fortsatt med att exportera vapen till länder som inte var godkända.

Om man jämför de positiva och de negativa konsekvenserna av avslöjandet så blir de positiva konsekvenserna större än de negativa. Detta är just vad som krävs för att en handling skall vara god utifrån den utilitaristiska ideologin, dock räcker det inte för att rättfärdiga ett fall av whistleblowing utifrån konsekvensetiken. Konsekvensetiken kräver att man utnyttjar inre kanaler innan man förser externa aktörer med information om företagshemligheter. Detta skall man göra för att förhindra att någon skadas i onödan. Man hade kanske kunnat nå en ändring utan att någon utomstående behövt kontaktas. Detta gjorde aldrig Ingvar Bratt, utan han gick till Svenska-Freds som kunde göra en polisanmälan. Bratt försvarar sig genom att hävda att det inte är mänskligt att kräva att en person skall stega upp till företagsledningen för ett så stort företag som Bofors och kräva att en smuggling som har satts i system skall upphöra. Att frågan var viktig visade sig i att de stora

medierna intresserade sig för frågan. Om man sätter sig in i Bratts situation så finns det en poäng i det han säger. Bofors var ju som bekant beroende av sin export för att inte man skulle gå med förlust med sin verksamhet och därmed är det svårt att tänka sig att Bofors skulle upphöra med sin smuggling för att en av ca 9000 anställda krävde det. Bratt hade kanske rätt i att mena att en polisanmälan var det ända sättet att få olagligheterna att upphöra.

Man kan som whistleblower välja att förbigå ledningen om omständigheterna kräver det och i Bratts fall är det acceptabelt eller förkastligt beroende på hur man ser på omständigheterna. Uppfattar man omständigheterna som tillräckligt svåra och komplexa så är hans handlande rättfärdigt liksom det är förkastligt om man inte tycker att omständigheterna är tillräckligt speciella för att undgå en konfrontation med företagsledningen.

Svaret på om Ingvar Bratts avslöjande av Bofors smuggelaffärer kan rättfärdigas utifrån det konsekvensetiska perspektivet blir att det beror på vilka krav man ställer hårda omständigheterna skall vara för att man skall utan att ha utnyttjat inre kanaler få ta kontakt med externa aktörer. Om man bortser från att han inte utnyttjade inre kanaler så kan hans avslöjande rättfärdigas eftersom han uppfyller kravet om att konsekvenserna är övervägande positiva.

Enligt pliktetiken skall en anställd handla utifrån sin plikt att undvika och avslöja etiska brott. Bratts avslöjande är i enlighet med detta krav, eftersom Bofors verksamhet bröt mot lagen samt påverkade enligt Bratt även människor i tredje världen. Det blev hans plikt och skyldighet att se till att Bofors upphörde med smugglingen, annars skulle han svika sina värderingar och troheten till sig själv.

Om det skulle räcka att man inom det pliktetiska perspektivet handlade utifrån sin plikt att undvika och avslöja etiska brott så skulle Ingvar Bratts avslöjande vara rättfärdigt, men precis som inom konsekvensetiken så måste man enligt det pliktetiska perspektivet ha utnyttjat de inre kanalerna innan man vänder blickarna utåt. Man kan som vi tidigare diskuterat bedöma Bratts agerande efter de omständigheter som rådde för att bestämma om han gjorde rätt eller fel när han förbigick sina överordnade.

Inom dygdetiken ligger fokus på människan och de motiv personen ifråga haft när han begick en handling. När det gäller whistleblowing är det viktigt att motiven bakom avslöjandet är för att förhindra att människor skadas i onödan och inte av personlig vinning.

Bratt ansåg att han gjorde det enda rätta när han försåg Svenska-Freds med material, eftersom Bofors sysslade med en verksamhet som inte bara var olaglig utan också indirekt bidrog till fattigdom i tredje världen. Det finns inte några tydliga själviska motiv hos Bratt och han hade inte ett dåligt förhållande till sina överordnade hade kunnat vara ett bakomliggande motiv. Detta tyder på att Bratt försökt göra det han ansåg var rätt och han visar tecken på hög grad av rättträdighet.

Att förmedla information om ett så stort företag som Bofors i denna fråga måste ses som en modig handling. Dock kan man ifrågasätta Bratts mod när han inte utnyttjade inre kanaler innan han tag kontakt med Svenska-Freds och att han dessutom inte vågade vara annat än anonym när polisanmälan gjordes. Borde inte

Bratt haft modet att stega upp till Bofors ledning och kräva att olagligheterna upphörde? Om inte, borde han inte från början ha trätt fram som Svenska-Freds källa när de gjorde polisanmälan?

Precis som för de andra två perspektiven kan Ingvar Bratts avslöjande av Bofors smuggelaffärer rättfärdigas enligt dygdetiken om man bortser från att han inte utnyttjat inre kanaler först.

Ingvar Bratts avslöjande kan inom samtliga tre perspektiv rättfärdigas om man bortser från kravet att först ta kontakt med överordnade. Detta väcker ett antal frågor som måste besvaras: *Var omständigheterna tillräckligt svåra för att gå direkt till en extern aktör?* och *Vad hade Ingvar Bratt riskerat om han vänt sig till sina överordnade med sin information?* Mitt antagande är att Bratt hade riskerat att inte nå någonvart med extern whistleblowing om han först vänt sig till sina överordnade. De hade troligen på ett eller annat sätt kommit över Bratts bevis och därmed kunnat fortsätta med sin olagliga verksamhet. Min mening blir då att omständigheterna göra att Bratts avslöjande kan rättfärdigas utifrån samtliga av dem tre etiska perspektiven som ligger som grund till uppsatsen.

6. Referenslista

6.1 Tryckta källor:

Ahlenius, Henrik (red), 2004. *Vad är moraliskt rätt?* Stockholm, Thales

Andersson, Bo, 1988. *Vapensmugglarna*. Södertälje; Författarförlaget

Aristoteles, *Den Nikomachiska etiken*.

Badersten, Björn, 2006. *Normativ metod, att studera det önskvärda*. Lund; Studentlitteratur

Borglund, Tommy, 2006. "En svensk visseblåsare", *Veckans affärer*, nr 12, 20 Mars

Bratt, Ingvar, 1988. *Mot rädslan*. Malmö; Carlson bokförlag

Bucka, Dave/ Kleiner, Brian H, "Whistleblowing in the Aerospace and Defence Industries", *Managerial Law*, volym 43, nr 1, sid 50-56

Comer; Debra R/ Vega, Gina, 2006. "Unsavoury problems at tasty's: a role-play about whistle-blowing", *Journal of Management Education*, volym 30, nr 1, sid 251-269

Fleishman, Joel L m.fl (red.), 1981. *Public Duties: The Moral Obligations of Government Officials*. Cambridge/London; Harvard university press.

Glazer, Myron Peretz/ Glazer, Penina Migdal, 1989. *The Whistleblowers, exposing corruption in government and industry*. New York; Basic Books

Lundquist, Lennart, 1993. *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund; Studentlitteratur

Macey, Jonathan, 2007. "Getting the word out about fraud: a theoretical analysis of whistleblowing and insider trading", *Michigan Law Review*, volym 105, nr 8, sid 1899-1940

Mansbach, Abraham, 2007. "Political surplus of whistleblowing: a case study", *Business Ethics: A European Review*, volym 16, nr 2, sid 124-131

Nordin, Svante, 1999. *Det politiska tänkandets historia*. Lund; Studentlitteratur

Sjölin, Mats, 2005. *Politisk etik*. Lund; Studentlitteratur

Vinten, Gerald, 1994. *Whistleblowing, subversion or corporate citizenship?*
London; Paul Chapman Publishing Ltd

Westander, Henrik, 1988. *Bofors svindlande affärer*. Stockholm; Ordfronts förlag/Pax förlag

6.2 Internetkällor:

Birger Schlaugs Blogg:

<http://schlaug.blogspot.com/2007/08/ingvar-bratt-hade-civilkurage.html>

(2008-03-07)

Miljöpartiets hemsida:

http://mp.se/templates/Mct_78.aspx?avdnr=12316&number=110561

(2008-03-05)

Svenska Freds och Skiljedomsföreningen:

<http://www.svenska-freds.se/vapenexport/diskutera/nr06.PDF>

(2008-03-05)

Svensk författningssamling (SFS):

<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1990:409>

(2008-01-22)

Sveriges Televisions hemsida:

http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=4509&lid=puff_83918&lpos=lasMer

(2008-01-22)

